

Kettős gyökér

Egy régi, kiadatlan beszélgetés

Itamár Jáoz-Keszttel

Lejegyezte Hanna Keszt

Harminc éven át, sőt talán még valamivel tovább is minden kapcsolatomat megszakítottam a szülőföldemmel, s ha amaz olykor mégis küldötteket menesztett hozzám, ezek megannyian verseskötetek és tanulmányok voltak, amelyeket Tel-Avivban rendeltem meg egy tengerparthoz közeli, kis Nesz-Ciona utcai boltban. Az apró, poros boltocska révén megismerhettem új, a magyar irodalomban éppen feltűnt költőket, s megtudhattam róluk ezt-azt. Olykor kérdezgették: nem szeretnék mégis Magyarországra utazni? Én meg azt válaszoltam, elutaznék néhány órácskára, hogy kiegészítsem a magyar könyvtáramat. A könyvtárat házasságom első éveiben „számítzem” könyvszekrényem legmagasabb polcaira, mint valami zsarnok, aki veszélyes ellenfeleit messzi földekre száműzi. Jóllehet, az évek múlásával a könyvek mégiscsak kezdtek egyre lejjebb lopózkodni, mintha a közelséget keresnék.

Én pedig egyre többet fordítottam héberre a magyar költészetből, főleg zsidó származású költőket. Az igazat megvallva, a magyar zsidó költészetet azokban az években is fordítottam, midőn hajlottam arra, hogy mindennek hátat fordítsak, aminek „magyarság szaga volt”. De lelkem mélyén tudtam, e visszautasítás, mely belső ellentmondásokat rejtett magában – nem tart örökké. Időközben – a hatnapos háborút követően –, Magyarország és Izrael közötti mindennemű hivatalos kapcsolat megszakadása megkönnyítette a dolgom.

– *Mi indította el benned a változásokat?*

Mondhatni az önmagában is hosszan tartó, lassú felszabadulási folyamat a múlt gátlásai alól. Egyre magabiztosabb lettem. Pedig valójában a változásokat egy véletlen találkozás eredményezte: a hetvenes években eljutott hozzám az egyik zsidó költő baráti üdvözlője, akinek a verseiből néhányat héberre fordítottam. Ez a költő Mezei András volt. Zsidó, akit „jorédnak” tartottak, mert a negyvenes években mint új bevándorló két évet töltött az országban, aztán visszatért Magyarországra. Mezei András üdvözlőjét egy Hollandiában lakó, ám néha Magyarországra is ellátogató fiatalasszony tolmácsolta. Talán kettős állampolgársága lehetett.

Beszéd közben, egészen mellékesen megkérdezte: tehetne-e nekem valamilyen szívesseget Magyarországon? Félig tréfásan, félig komolyan azt válaszoltam neki: igen. Ellátogathatna a szülővárosomba, Szarvasra, és lefényképezhetné gyermekkori otthonomat, a szülői házat, ha még létezik.

Az asszony elutazott, én meg elfelejtettem az egész történetet. Ám alig telt bele néhány hónap, levelet hozott a postás, benne a ház fényképével. A fénykép mellé magyarázatot is csatoltak: „Szülőházadat eladásra kínálják. Szeretnéd talán megvenni?”

A fénykép látványa és a szélein olvasható megjegyzés verses levél megírására készítettek:

*

Tévedsz,
ez a ház már nincsen,
láthattad bár saját szemeddel,

és a folyó sincsen,
bár egyre csak kiönt, a gondolataim közé árad
összemaszatozni az írópapírosaimat.

*

Nem, ne ébreszd fel
ezt a házat,
sem a folyót,

mert amit a kerítés törött hasadékán át láttál
nincs többé
amit én láttam,

az asszony
az üvegverandán
nem az anyám,

míg a folyóparton a kőasztalnál
még társalognak az ujjlenyomatok
valamilyen harminc éves félelemről
és egy gyerekről akit nem láttál –

Nem, ne ébreszd fel ezt a házat
ott szemmel nem látható ember-árnyak hevernek

És bennük az álom mágnesvasa –
s az álmatlanság fém-érce bennem.

*

Létem nem megosztott –
bár valami egyre csak hátrahőköl bennem
egy nem-várt-level érintésére, életjel
toldalékaként egy már
nem létező
és levő
város térképének;
És a kéz bolyong végig a térkép mentén:
„Madarak-szigete”, „Szarvascsárda”, a holtág hídja;
de a „távoli föld” bennem
a valóságnak annyira híján
mint a már nem-létező házban
ülő görnyedt figurám
hát még hogy eladásra is kínálják;
s a tekintet még tapad a serlegnyi italra
a családnak terített asztalon –
lassú mozdulattal
és moccanatlanul –
ülök a házban
s felhörpintem a magam tükörképét.

Az épület fényképe hatalmas felfordulást okozott bennem. Éreztem, hogy – még ha csak egy percre is, de muszáj újból látnom a házat. Úgy döntöttem, a magyar írószövetséghez fordulok, segítsenek megszerezni a vízumot, mivel nincs diplomáciai kapcsolat a két ország között. A szövetség titkára válaszlevelében azt írta, hogy a svéd nagykövetséghez kell fordulnom, mivel az képviseli Magyarországot is, és semmi akadályát nem látja, hogy kéresemnek megfelelően beutazási engedélyt kapjak. Elcsodálkoztam ezen a válaszon, mert azokban az időkben senki nem utazott Tel-Avivból Budapestre. De mindent úgy tettem, ahogy a titkár tanácsolta.

Néhány hét múlva mindenféle indok nélkül határozott és egyértelmű elutasítást kaptam.

– *Akkor gondoltál arra, hogy utazzunk el Európába, Londonba, Párizsba, Rómába – ahelyett, hogy Budapestre és a szülővárosodba mennénk?...*

– Valahogy így. De talán a döntés is a tiéd volt. Noha, én egészen világosan éreztem, hogy a szülőföldemre beengedő vízum megtagadása is csak a szakítás iránti vágyamat növelte. Abban az évben azután Európába utaztunk. Ez volt a legelső alkalom, hogy harminc év múltán átléptem Izrael határait. Mindig azt mondtam: szeretném, ha az Országban töltött évek száma meghaladná a külföldön eltöltött éveket. Igaz, az Országban tartózkodásom ideje már sokszorosán túllépte a kívülről eltöltött időt. De számodra is ez volt az első alkalom, hogy külföldre utaztál.

– *Ezek egymástól nagyon különböző, de ugyanakkor nagyon közelítő élmények voltak. Állandóan olyan tájak és éghajlatok után kutattál, amelyek hasonlóak mindahhoz, amit gyermekkorodban megismertél.*

– Természetesen nem tudatosan. Párizs azért vonzott, mert egész fiatalságom folyamán sokat hallottam róla, és eleget találkozhattam vele a magyar irodalmi lapokban. Ismerős a szálóigévé vált irodalmi szöveg: „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”. Felkutatam két magyar költő nyomait, akik Párizsban laktak és lelkesedéssel írtak a városról: Ady Endréét és Radnóti Miklósét. Verseikben Párizst egyfajta kulturális delejként és minden varázssok gyűjtőpontjaként ábrázolták. Ugyanakkor Slonszki nyomait is kutattam, az *Avné bohu* (A kietlenség kövei) című műve nyomán, mely egyike volt a rám legnagyobb hatást gyakorló alkotásoknak. Hiszen a két irodalom bennem kölcsönös békességben élt egymás mellett. Úgy tűnt, számukra ez a legtermészetesebb dolog: egymás mellett létezni, mintha csupán egyetlen irodalom lennének. S valóban, néha elfelejtettem éppen hogyan is olvasok, héberül vagy magyarul.

Így aztán elutaztunk Londonba, Párizsba, Rómába. Londonban nagyon szenvedtem az örökké borús égtől. Ott értettem meg, mennyire kötődöm Izrael kék egéhez.

A kirándulás nyomán, mely a *Navadé Svujjim* (Kétheti vándorlás) versiklust eredményezte, világossá vált számomra, hogy ráhengeredett a sűrű, a belátható időn belül megvalósítható, szülőföldemre tervezett utazásra.

Hanem, röviddel azután, hogy visszatértünk az országba, a maga élő valóságában felbukkant Mezei András, költő az „Éked” szerkesztőségében. Ez a meglepetésszerű megjelenés megváltoztatta a dolgok menetét és a terveket is.

Mezei elmesélte, hogy félhivatalos küldetésben jár az Országban, hiszen, mint köztudott, a költők és írók egyfajta diplomáciai feladatkört is ellátnak a kommunista országokban. Szándéka: megnyitni a kulturális párbeszéd csatornáit a két ország között. Olyan csatornákat, melyek kívül esnek a politikán. És hozzátette, hogy részben ismeri a magyar irodalom fordítása területén végzett munkámat. Hibásan beszélt, de mégis az „erec-jisraeli” hébert. Érezhető volt, hogy régen nem használta a nyelvet. Első benyomásaim igen vegyesek voltak: ötven év körüli intellektuális zsidónak tűnt, erős, görcsös remegéssel az arcában. Beszéd közben hajlamos volt a rajongásra, már-már az ekstázisra, de nem mindig volt világos, vajon lelkesedését az érzelmei vagy az értelmé táplálja. Arcán a remegés, lényegében akkor jelent meg, amikor igyekezett meggyőzni beszélgetőtársát érvelése igazáról. És miről győzködött? Mondván, mivel nincs diplo-

máciai kapcsolat a két ország – Izrael és Magyarország – között, elérkezett az ideje, hogy meginduljon a költők diplomáciája, és kialakuljon az írásbeli kultúra cseréje. Versekért verseket. Figyelmesen hallgattam. Ez az első találkozásunkkor történt. Sétáltunk a Dizengoff utcán, s ő nagyon nehezen fojtotta el feltörő érzéseit.

„Több mint harminc éve nem mentem végig ezen az utcán...” – mondta mintegy mellékesen, csakúgy magának. A nagy izgalomban nem figyelt a jelzőlámpákra az útkeresztezésekben.

„Semmi baj – mondtam neki – , nálunk van egy ilyen szólás: pirosban meg sem áll!” – Mezei harsányan nevetett és kifejezetten elégedett volt. Néhányszor megismételte a mondatot: „Pirosban meg sem áll!”. Nyilvánvaló volt, hogy mélységesen mély, jelképes értelmet tulajdonít a mondatnak, különösen az említett vörös színre vonatkozólag. Közben megérezte hogy csendben méregetem, és arcának görcsös rángatózása köti le a figyelmemet.

„Tudod, hogy ez mikor kezdődött?” – kérdezte hirtelen. – „Miután Izraelből visszatértem Magyarországra az ötvenes évek elején. Erőszakkal be akartak sorozni a magyar katonaságba, és én... hogy kibújjak a sorkötelesség alól, gyufát döftem a szemem sarkába. Majdnem megvakultam. A szemem világát megmentették, de ez a tikkelés megmaradt...”

Másnapra délutáni vendégségre hívtam otthonunkba. Persze aznap, lévén hogy „Jom Hasoa” (Holocaust emléknap) előestéje volt, neked részt kellett venned egy szimpóziumon a *Bét-Lisiben*, és ott előadást is kellett tartanod. Legnagyobb meglepetésemre Mezei kérte, hadd kísérhessen el bennünket. Útközben felüvöltöttek a szirénák és a Jom Hasoa tiszteletére vijjogtak. Vendégünk megdermedt. Könnyek szöktek a szemébe. Elámult a holocaust megemlékezésének e módjától. Hiszen a holocaust témája egészében tabunak számított a kommunista Magyarországon. Közben Mezei elmesélte, hogy apja Auschwitzban halt meg. A felszabadulás napján maga vetett véget életének, mert képtelen volt megbirkózni a szabadsággal.

Ettől eltekintve, a beszélgetésünket többnyire a költészetről folytattuk.

Megígérttem neki, hogy további darabokat fordítok le a versei közül. Egyebek mellett elmeséltem, hogy vízumot kértem Magyarországra, de elutasították. Mezei fortyogott, és azt mondta, rövid idő alatt elintézi kettőnknek, nekem meg neked, a beutazási engedélyt. Végül elutazott.

Alig telt bele két hét, és megszólalt a telefon a Nahmani utcai lakásunkban, Tel-Avivban. Mezei András volt a vonal másik végén. Közölte, hogy a vízum ügye elintéződött és csak be kell mennünk a svéd nagykövetségre.

Szóval, A magyarországi utazás mégiscsak megvalósulni látszott.

Megint tervezgetni kezdtünk. Mezei felajánlotta, hogy lakjunk nála, így az nem kerül egy fillérünkbe sem. Akár hosszabb ideig is ellakhatunk nála.

Én azonban szerettem volna eljutni szülővárosomba. Voltaképpen, szerettem volna végigjárni a deportálás egész útvonalát, Szarvastól egészen az észak-németországi Bergen Belsen haláltáborig.

Az utazásra tett előkészületek felgyorsultak.

*

Egy szép nyári napon Bécsen keresztül megérkeztünk Magyarországra. Előzőleg megkérdezted tőlem, milyen az időjárás ebben az évszakban Magyarországon, és erre azt feleltem, hogy nem emlékszem. Láttam rajtad, hogy nem hiszel nekem, ezért hozzátettem, úgy tűnik, így a nyárutó napjaiban a levegő hőmérséklete szülővárosomban hasonlít ahhoz, amit ilyenkor Jeruzsálemben is tapasztalhatunk.

S jóllehet akkor tikkasztó forróság uralkodott egész Magyarországon, szinte sehol nem használtak ventilátorokat. Természetesen ilyesmi nem működött azon a vonaton sem, amivel Budapestre utaztunk.

Szinte felszökött a lázam, amint megláttam a vonatra felszálló, útlevélvizsgáló határőr-katonákat. Bár teljesen törvényesen hagytam el Magyarországot, de a szívem mégis erősen vert. A határőrök túlságosan is emlékeztettek azokra a katonákra, akik tetőtől talpig átkutattak, midőn kivándoroltam az Országba, jóllehet mindössze egyetlen bőröndöt vihettem magammal.

Budapesten, a pályaudvaron Mezei András várt bennünket. Őszinte örömmel invitált az autójába, egy ütött-horpadt kis jószágba, melynek ajtajai vasdrótokkal voltak felerősítve. Csak valamivel később tudtuk meg, hogy a „lepusztult” autó Mezei András „árúvédjegye”, akárcsak szélben lobogó fehér sörénye, hasonlóan a tikkeléshez az arcában. A tikkelés – ha már megszoktuk, még bizonyos bájt is kölcsönzött neki. Elindultunk Buda felé át a Dunán. A vad szárguldas közben Mezei megkérdezte, hol laktam mielőtt kivándoroltam Izraelbe. Megmondtam neki. Némi forduló az autóval és percek múltán megérkeztünk a ház elé. Sok emeletes, sok lakásos budapesti bérház.

Csak álltam ott és semmi érzés nem kavargott bennem. Szerettem volna eljutni a házba, ahol születtem, Szarvas városában. Hirtelen megértettem, micsoda különbség van egy vevőről vevőre szálló városi lakás, és egy sok évtizedes ház között, mely úgyszólván őrzi a magad és szüleid lépéseinek visszhangját. Szinte gépiesen kerestem apám orvosi tábláját az épület bejáratánál. Több tucat tábla látszott a ház falán, mellettük néhány régebbi kifakult folt.

Folytattuk utunkat Buda felé.

Mezei András egy anyai örökségként rámaradt kétszobás lakásban lakott. A lakásban uralkodó rendetlenség alapján nyilvánvalónak látszott, hogy a tárgyakat nem érinti asszonykéz. S valóban kiderült, hogy külön él feleségétől – Székely Magda költőnőtől, és több asszony is takarítja lakását. Feltűnő volt a telefon és rádiókészülékek nagy száma, csaknem minden sarokban akadt egy.

Másnap mindenféle különösebb cél nélkül a városban kószáltunk. Vendéglátónk némi „kimenőt” adott. Megbámultam a Dunán átfelőlő hidak látványát, hiszen midőn Budapestet elhagytam, szinte még az egész város romos volt. Szerettem volna, ha megtetszik neked a város.

– *Hogyan érzel Budapest iránt?*

– Van különbség az utóbbi években a várossal kialakult kapcsolatomban és a között, amit mintegy tizenöt éve, legelső megérkezésem alkalmával éreztem.

Budapest nálam nagymértékben elkülönül a holocaust világtól, mivel a deportálás számomra akkor történt, amikor szüleimmel és húgommal szülővárosomban, Szarvason laktunk. A fővárosba 1946-ban érkeztünk, vagyis a háború után, és azt követően, hogy apám, és persze jómagam már túl voltunk a lassan kialakuló, első fázisait élő, új társadalmi rendbe történt helybéli rövid beilleszkedési kísérleten.

Egészen addig, amíg a környezet gyűlölködése miatti csalódás be nem következett.

Számomra a város sokkal inkább kötődik a holocaust utáni antiszemitizmushoz és a kivándorlási erőfeszítésekhez, s ennél fogva héber tanulásom első időszakához. Bennem így Budapest érzelmileg – sőt talán mentálisan is – teljesen elkülönül a zsidóság legyilkolásától. Hiszen mennyire megrendültél annak az asszonynak a megjegyzésétől, aki érkezésünk első vagy második napján elmondta, hogy te... amikor a Duna vizét nézed, bizonyára elragadtatást érzel a folyó szépségétől, a házak és a paloták tükröződő látványától... ő azonban... zsidó holttesteket és vért lát...

Ez az érzület nem uralkodik el bennem Budapestre gondolva. Talán azért, mert ezt egy másik város váltja ki belőlem, annak ellenére, hogy jól ismerem a budapesti gettó történetét.

– *És hogy viszonyulsz a nyolcvanas és a kilencvenes évek kultúrközpontjának Budapestjéhez és Magyarországhoz?*

– Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyekben még megfogalmazódott az, hogy a magyar irodalomban különlegesen sajátos becességeket lásson, s hogy a nyelvi korlátok miatt nem foglalhatja el az őt megillető helyét a világ pódiumán – ennek ellenére ma úgy vélem, mindez egyáltalán nem nyelvi kérdés, hanem bizonyos eltérés a nemzetközi kulturális „utazási-táblázatok” között. A kulturális világra mindig az elsőkre és az elsősegre mutat. Jóllehet az elsőség maga nem jelent létező értékiséget, de jelentőséggel teljes a világ figyelemfelkeltése terén fellépő „közönségi-viszonyok” működésében. A magyar irodalom ereje és nagysága az igazságában rejlik. Ezzel együtt a formai, tematikai újszerűség tekintetében húsz-harminc éves késésben van.

Olyan irodalom ez, mely az európai irodalmakhoz szeretne hozzáhasonulni – és nem elkülönülőni tőle. A magyarok soha nem merték a „különbözni vágyásukat” hangsúlyozni. Egy magyar lateiner számára a legnagyobb dicséret, ha határozottan európai szellemiségűnek tartják. Azok az irányzatok és szellemi mozgalmak, amelyek mégis valamilyen ősi-keleti (s ennyiben az Urál mögötti eredetföldre kell gondolni) magyarságtudatot próbáltak ápolni, történetiség szempontjából féligazságokra és feltevésekre alapozódtak. Arra elegendő volt, hogy a magyar gógot táplálják, de arra nem, hogy valami igazán különleges kultúrát teremtsenek (ellentétben a finnekkel, akik modern szellemiségű kultúrájukat északi mitológikus legendákra építették, ami aztán a finn nemzeti eposzban, a Kalevalában öltött testet). Ezerkilencszázötvenhatban, a forradalom idején, a magyar irodalom előtt egyedülálló lehetőségek fénye lobbant fel – ami azután gyorsan ki is hunyt. Mindamellett, a magyar kultúrában mindig megnyilvánul a zsidók távortartására törekvő hajlam, ami azt jelenti, hogy megnyírbálják az irodalom mezsgyéjét. Erős kétségeim vannak az iránt, vajon a magyarok hajlandók lennének-e elfogadni, akár napjainkban is egy irodalmi Nobel-díjast, ha az történetesen zsidó. Lehetséges, hogy ebben az esetben inkább lemondanának a díjról.

Ezzel együtt, a magyar irodalom meglehetősen mentes volt az antiszemitizmustól. Nehéz olyan nagyszámú, jelentős irodalmi alkotást megnevezni, amely át lenne itatva a zsidóellenességgel. Talán amiatt, hogy a magyar irodalom a legemberibb, s hús-vér valóságról szól.

A magyarországi közönség tudja tisztelni a költőket és az írókat. Ez olyan trivialitásban is megnyilvánul, mint például a bánásmód az írók szigligeti üdülőjében. Egész sereg alkalmazott áll tiszteletteljes készenlétben, hogy az alkotók rendelkezzenek velük. Szigliget – a legkedvesebb magyarországi emlékeim közé tartozik.

Vagy az írók századfordulós kávéháza – a „New-York Kávéház”. Az épület elpusztult a háborúban, de kőről kőre újjáépítették. A korábban ott időző írók képei lenyűgözőek. Egy egész fal tele van ezekkel a képekkel. A kávéház úgy néz ki, mint valami kastély. Manapság azonban főleg a turisták kiszolgálására tart nyitva.

– *Talán térjünk vissza a magyarországi utazás felidézésére.*

– Igen. Amikor először érkeztünk meg Budapestre – két vagy három napig csak úgy, mindenféle különösebb cél nélkül kószáltunk a városban. Megnéztük a múzeumokat, beléptünk a könyvesboltokba. A sokaság látványa, ahogy e boltokba beszüföldtek, kezükben kosarakkal, mint a szupermarketekben – valóban megragadó látvány volt. Könyveket vettem, és élveztem a dollár meg a forint értékkülönbségét. Közben megismerkedtünk Mezei András feleségével, Székely Magdával. A Margitszigeten találkoztunk. Nem is tagadta, hogy kellemesebb izraeliekkel találkoznia valami elhagyatott helyen, mint egy nyüzsgő kávéházban. Kedves asszony, akinek a legtöbb versében (valójában nem sokat ír) sajátos összefonódás tapasztalható a klasszikus formák és a modern szabadverselés között. Kiderült, hogy a versek központi motívuma a nép pusztulása és halála a holocaustban. Sőt arra is fény derült, hogy az ötvenes évek elején Steiner Julika tanárnőnél héberül tanult és készült kivándorolni Izraelbe. Hanem a sors más utakra vezérelte, a kommunista párt tagja lett, és főszerkesztőként az Európa Könyvkiadónál

dolgozik. Mezei megállapodott velem, hogy alkalmasint ellátogatunk a kiadóba, valamelyik Domokos János igazgatónak is megfelelő időpontban.

Időközben Mezei közölte velem, hogy szeretne elvinni a kommunista pártközpontba, hadd találkozzam ott a kulturális ügyekért felelős Kornidesz elvtárssal, aki maga végül a vízumunkat is elintézte.

Amikor megkérdezted Mezeit, mi a látogatás célja a pártközpontban – vendéglátónk nagy mérgesen kijelentette, hogy meg kell tanulnod egy fontos dolgot: kommunista országban nem tesznek fel felesleges kérdéseket. A válasz nem nyugtatott meg. Másnap korán reggel felébresztett bennünket Mezei, és közölte, Kornidesz elvtárs már vár ránk. A Dunaparton autóztunk végig Mezei „horpadt” tragicságában. Aztán egy utcasarkon megállt, és arra kért, várj meg bennünket a közeli kávéházban. Kelletlenül beleegyeztem, én meg gyalog, dobogó szívvel mentem vele tovább. Felmentünk a pártház lépcsőjén egy épületben, melyet kívülről semmi sem különböztet meg a környező házaktól. Talán csak a frontoldalán lengedező számos vörös zászló tanúskodott a ház sajátos jellegéről.

Rövid várakozás után egy ötvenévesforma, magas, kellemesen kulturált külsejű férfi fogadott. Néhány udvarias szó után hirtelen kijelentette, minden vágya látni egy olyan embert, aki szarvasi születésű és héber költő! Hiszen maga is Szarvasra valósi. Igyekeztem visszaemlékezni a Kornidesz névre, hátha gyerekkoromban hallottam, de hasztalan. Kornidesz elvtárs néhány mondat lefordítását kérte magyarról héberre és héberrel magyarra – hiszen közelíteni kell, mégha a legapróbb lépésekkel is a két irodalmat. Búcsúzásul átnyújtott nekem egy könyvet Szarvas történetéről.

Amikor visszatértünk a kávéházba, ott vártál ránk izgatottan, s jól látszott, mennyire fellelegeztél. Mesélted, hogy két férfi megállt a kávéház pultjánál, és mialatt egy sarokasztalnál ültél és levelet írtál, azok ketten egyfolytában csak téged bámultak. Nem tudtad, mi lehet a különleges „érdeklődés” oka. Vajon úgy néznek, mint ahogy a férfiak szoktak egy nőt, vagy mert az a feladatuk, hogy minden mozdulatodat kövessék? Mindketten eltűntek abban a pillanatban, hogy Mezei meg én felbukkantunk az utcán a kávéház mellett.

Elmesélted, hogyan fontolgattad a kérdést magadban: mit kell tenned, abban az esetben, ha sokáig nem térnénk vissza? Mert az idő idegtépően vánszorgott előre.

Mezei megvonta a vállát és nevetett:

„Nem is tudtam, hogy az izraeliek féltősek.” – Látszott, hogy elszórakoztatja a gondolat.

És midőn újból a látogatás céljáról kérdezted, azt válaszolta:

„Kornidesz elvtárs találkozni akart a földijével. Ez elegendő ok, nem?”

„Igen” – válaszoltál gyanakodva.

Még aznap, vagy másnap ellátogatunk az Európa Kiadóba.

Előtte azonban Mezei villámlátogatásra vitt bennünket az Élet és Irodalom szerkesztőségébe, aminek ott az egyik szerkesztője volt. A szerkesztőség egy sokemeletes házban székelt: mindegyik szinten más-más újság vagy folyóirat szerkesztősége működött.

Mezei lapjában az irodalmi kérdések felvetése összefonódott a mindennapok ügyesbajos dolgainak tárgyalásával. A szerkesztőségben tisztelettel és szeretettel bántak velem. Az utcai sétáinkon folytatott beszélgetésekből megtudtuk, hogy Mezei András népszerű író Magyarországon, de nem csupán a költészettel foglalkozik, hanem a gazdasággal is, és hírneve a széles olvasóközönség körében főképpen azon gazdasági cikkek nyomán erősödik, amelyeket erőteljeseknek és felpezsdítőnek érznek. Gazdasági kérdésekkel való foglalatossága, gyakorlatilag erősen beárnyékolja a róla, mint költőről kialakult képet, de meglehetősen igaztalanul.

Kifelé menet az Élet és Irodalom szerkesztőségéből, elhaladtunk a Nagyvilág, a magyarra fordított világirodalmi folyóirat szerkesztőségi szobájának nyitott ajtaja előtt.

Hirtelen az írógép mellett ülve észrevettem egy szép kinézetű, magas asszonyt. Amikor közeledtünk – az asszony felemelkedett a székből és kíváncsi-bámuló pillantást vetett ránk, mintha hirtelen jéggé dermedt volna. Nagyon úgy tűnt, mintha az asszonyt már láttam volna.

Az Európa Kiadóban Székely Magda fogadott bennünket nagy örömmel, majd arra kért, üljünk le és várjunk, amíg a kiadó igazgatója, Domokos János időt tud ránk szakítani. Mivel nagyon érdeklí, hogy izraeliekkel találkozzon.

Közben nézegettük azt a rengeteg könyvet, amit a kiadó a világirodalom köréből kiadott, csaknem korlátlan anyagiakkal.

Szerkesztők és lektorok serege futkosott a szobák között, miközben egy pillanatra megálltak mellettünk és elálmélkodtak a nagy újdonságon: izraeli látogatók.

Végre feltűnt az igazgató, Domokos János. Közepes termetű, széles vállú férfi, akinek kinézete is tanúskodott származásáról, a paraszti életformáról. Jóllehet, kulturális elfoglaltsága miatt az évek folyamán csiszolódási-finomodási folyamaton ment keresztül. Olyasvalaki benyomását keltette, aki nagy tiszteletet érez az irodalom és az írók iránt. Nagyon is tudatában volt a fontos feladatnak, ami a vállaira nehezedett.

A magyarok szeretik az itókat, ezért Domokos kissé megsértődött, amikor vonakodtunk megkóstolni szülőföldje nemes borait, midőn a tágas igazgatói irodában leültünk. A beszélgetést Shakespeare összes műveivel kezdtük, a kiadó gyönyörű kiadásban éppen befejezte a sorozatot, ami valóságos slágerrá vált a könyvpiacra. Azután Domokos rátért a lényegre: mivel a két állam, vagyis Magyarország és Izrael közti közeledés időszakának kezdetén tartunk – ami ugyan kis lépésekkel történik (a kifejezés sokszor ismétlődött) – csereüzletet ajánl: én foglalkozzak a magyar költészet héber antológiájának kiadásával – míg ő kiadja a modern héber költészet antológiáját. Majd hozzátette: tudja, hogy én egy költészeti kiadványt vezetője vagyok – így aztán azonnal aláírhatunk egy csereszerződést.

Ekkor már teljes iramban dolgoztam könyvemem, a „Cvi-haplaot” (Csodaszarvas) antológián, mely a magyar költészet évszázadaiból válogat, a kezdetektől egészen napjainkig, s nagy tudású, széles látókörű mecénás barátom, Csengeri Jehuda vállalta szíves terhét a kiadás megalapozásának.

Ha már így állt a helyzet, könnyen beleegyezésemet adtam. Amennyire én tudom, így módon írtuk alá, gyakorlatilag az első szerződést – a hat napos háborút követően – Magyarország és Izrael kulturális együttműködéséről. Így, Mezei András közvetítésével. Ez két könyvkiadó, az „Éked” magánkiadó, és az Európa Állami Könyvkiadó közti szerződés volt.

Így olvasható erről a Csodaszarvas antológia elején:

„Csodaszarvas – antológia a magyar költészet évszázadaiból – megjelenik egy kulturális szerződés részeként, melyet az Európa Kiadó (Budapest), és az Éked Kiadó (Tel-Aviv) írt alá. A szerződés magyar költők héber fordítású izraeli és izraeli költők magyar nyelvű magyarországi megjelentetésére jött létre.

E könyv megjelentetése a szerződésnek megfelelően az első lépés – az izraeli fél részéről”.

*

Közeledett a hétvége, és mégis mindenféle zsidó élménytől távolinak éreztük magunkat, annak ellenére, hogy a többség, akikkel találkoztunk (mint később kiderült), zsidó volt, vagy zsidó származású. Közöltük vendéglátóinkkal, szeretnénk ellátogatni a hitközség székházába és a zsidó múzeumba, amely ugyanazon épületegyüttesben volt található a város szívében – ugyanott, ahol Herzl Tivadar született. A múzeum csak néhány órára

nyitott ki, ezért előre meg kellett tervezni a látogatás idejét. Mezei vállalta, hogy mindent elrendez, különösen a találkozót a hitközség elnökével, aki történetesen nő volt. Az egyik csütörtöki kora reggelen elindultunk a zsidó hitközség székháza felé.

Nem hiszem, hogy nagyon megcsodáltad a felvilágosodott stílusban épült nagy zsinagógát, két hagymakupolás dísztornyával. Nagyon nem-zsidónak találtad. Én pedig visszaemlékeztem gyermekkorom idejére, amikor a pompázatos zsinagóga falai között a héber nyelv és a zsidó történelem tanulásába mélyedtem, miközben a palesztinai kivándorlásra készültünk. Szerettem volna, ha megcsodálsz a templomot, de a karzaton észrevetted az orgonát. Idegenséget éreztél. A neológ világ... nekem pedig ez mennyire természetes volt!

Átmentünk egy szomszédos épületbe, ahol a hitközség székháza működött. Siettünk, nehogy elkéssünk, hiszen megbeszéltünk egy találkozót a hitközség elnökével, Seifertné asszonnal. Igen ám, de Seifertné elnökasszony nincs bent az irodájában. A titkárnő egy magában ült az irodában, s ő közvetítette a mentegőzést. Az elnökasszonynak sajnos sürgősen el kellett mennie valahová.

Számos helyiség volt a hitközség székházában és szerettünk volna találkozni – ha nem is a hitközség elnökével, de legalább a hitközségi irodák dolgozóival. Egyik ajtó után a másikon nyitottunk be, de mindenhol csak a falak fogadtak bennünket. Irathegyek magasodtak az íróasztalokon. Jól észre lehetett venni, hogy a munkát csupán alig pár perce hagyták abba sietősen.

Visszatértünk a titkárnőhöz, akivel korábban beszélünk. Csodálkozva nézett ránk és azt mondta: „Hiszen éppen ebédidő van!...”. Az órára néztünk. Fél-tizenkettő volt. Különös, itt ilyen korán ebédelnek...

Mezei megint nevetett: megijedtek az izraeliektől. A hivatalnokok mindenfelé szétfuttak, amikor megtudták, hogy izraeliek látogatása várható.

A zsidó múzeumban mégis ott ténfergett néhány ember, főleg amerikai turisták. Ám amikor nevünket be akartuk írni a vendégkönyvbe, néhány szóval kifejezve benyomásainkat, a múzeum bejáratánál ülő két idős asszony igyekezett lebeszélni bennünket, hogy ezt ne tegyük. Szinte már-már kérlelve, könyörögve adták elő kérésüket.

Azután péntek estén beköszöntött a szombati ünnep. Akkoriban még nem tartottam be a vallási szabályokat és szombaton is utaztam. Megbeszéltük, hogy Mezei lakásán maradsz pihenni, én pedig elmegyek a rabbiszemináriumba Scheiber Sándor rabbi-professzor szombat-fogadó istentiszteletére. A szeminárium a maga nemében egyedülálló volt az egész keleti tömbben. A tudós professzor péntek estéi híressé váltak, mivel talán ez volt az egyetlen lehetőség, melynek keretében a zsidók szabadon találkozhattak egymással. Ezek az alkalmak ismerkedési lehetőséget biztosítottak a zsidó fiúk és lányok számára is.

Így aztán péntek este taxiba ültem és odautaztam. Már messziről felismertem az épületet a bejárat előtt álldogáló csoportokról. Voltaképpen visszaemlékeztem erre ifjúságom idejéből, amikor ott tanultam héberül, midőn a középiskolában már félbemaradtak a tanulmányaim, mert a család a kivándorlásra készülődött. Scheiber professzor beleegyezett, hogy a szemináriumban szabad hallgatóként tanuljak, bár ehhez azért még fiatal voltam. Fiatalságom kedves emlékeként tartottam számon mindig. És hirtelen eszembe jutott az a délután, amikor a hatalmas könyvtárból jövet lépkedtem lefelé a szeminárium lépcsőin, kezemben Saul Tsernihovszky héber verseskötete. Önfeledt boldogság ragadott el, amikor a könyvet lapozgattam, közben azon erőlködtem, hogy elolvassam a félig-meddig értett verseket. Megértettem, hogy egy verstől úgy is meg lehet hatódni, ha az ember nem érti tökéletesen, sőt ha olyan nyelven íródott, amiben nem is vagyunk olyan járatosak.

Éppen a szombatköszöntő imák végeztével a könyvtárteremben tartott szertartás kezdetére érkeztem.

Scheiber professzor előadást tartott. Megemlékezett a magyarországi híres rabbikról, miközben beszédét anekdotákkal fűszerezte. Miután beszédét befejezte, köszöntött egy amerikai vendéget, aki ezt viszonzva angolul köszönte meg.

Majd hirtelen felém fordult Scheiber professzor, miközben a szót ráterelte versfordításaimra a magyar költészet köréből. Jól ismerte könyvemet, és megemlítette az egyik vers fordítása közben elkövetett hibámat is. Ezt a hibát már szóvá tette egy, a hatvanas évek elején közzétett kritikájában, és íme amikor *Beikvot Orpheusz* (Orfeusz nyomdokán) címen kiadtam Radnóti válogatott verseit, helyrehoztam a kijavítani valót is. Szavai nagyon jólesően és barátságosan hangzottak, amikor lelkesen bátorított: folytassam tovább a fordítást magyar nyelvről.

Körülnéztem a zsufolásig megtelt teremben. Férfiak, nők, gyerekek. Legtöbbjük mégis fiatal lány vagy fiú. Am nem kevés olyan ábrázat is feltűnt, akik láthatóan nem illettek e társasághoz. Fel is merült bennem: ki tudja a terembeli tömegből hányan lehetnek 'agent provocateur'-ok? Talán a fele? Világos volt, hogy a közönség jelentős része ambivalens érülettel viseltetik irányomban. Érdeklődéssel közeledtek volna felém, de visszaretentek. Habár, a szertartás végén, amikor már indulni készültem, egy szőke fiatal lány lépett hozzám, és kezet nyújtott:

„Judit” – mondta.

Ráfeleltem a nevemet.

„Te az én nagybátyám vagy” – tette hozzá azonnal.

Csodálkozó arckifejezésem láttán elmagyarázta, évekkal azután született, hogy elhagytuk Magyarországot, és apja – aki időközben meghalt – Etel nagynéném fia.

Összeöleleztünk.

Judit felajánlotta, hogy hazakísér, így útközben beszélgethetünk.

Szeretné megismerni a feleségemet is – mondta. Lényegében, az egész családot meg akarta ismerni.

Nagyon meglepődtem, Hana, amikor megjelentem, késő éjszaka egy nagyon kedves, szőke lánnyal.

Másnap reggel megkérdezted:

„Mondd csak, honnan lehetek benne biztos, hogy ez a lány a rokonod?”

„És én honnan lehetek biztos?” – válaszoltam a kérdésre kérdéssel.

Ám az idő múltával, amikor Izraelbe látogatott, minden kétséget kizáróan bizonyosodott, hogy a lány valóban Etel nagynéni unokája.

*

Az Európa Könyvkiadóban egy percre összefutottam Vas Istvánnal, az ismert költővel, műfordítóval, aki legjobb barátja volt az általam rajongásig szeretett Radnóti Miklósnak.

Nagyra értékelttem Vas költészetét: igazi városi költészet, éles intellektualizmussal ékesítve.

Szombaton így szólt hozzám Mezei:

„Vas István telefonált. Szeretne meghívni magához benneteket vasárnapra a lakására, a szentendrei művésznegyedbe.”

Egészen lázba jöttem a meghívástól. De felmerült a kérdés: mikor? Hiszen úgy terveztük, Szarvasra utazunk. A magam részéről ez volt magyarországra látogatásom úticélja.

Aztán mégis elfogadtuk a meghívást.

Mezei hangszíne elváltozott. Úgy tűnt, nem kedveli az idős költőt.

*

Am, mielőtt Vas történetére térnék, szeretném felidézni a rövidke látogatást Illyés Gyulánál, a nagy írónál és költőnél, akit úgy tartottak nyilván, mint „a legnagyobb alkotót a kommunista uralom alatti Magyarországon”. Az igazat megvallva, ő maga tartózkodott attól, hogy a kifejezés egyszerű jelentésének értelmében magát kommunistának nevezze, ahogy a korábbi időszakokban is óvakodott magát úgy meghatározni, mintha ilyen, vagy olyan táborhoz tartozna. Ellentétes dolgokat híreszteltek róla: némelyek azt állították, hogy a népies-nemzeti táborhoz való közelsége a fasizmus idején nem volt véletlen, és behullott az antiszemitizmusba, míg mások úgy vélték, például magatartást tanúsított a holocaust idején. Így vagy úgy, tény az, hogy *Óda Izraelhez* címen verset írt a hatnapos háború kitörésének idején, amit felolvasott Dávid Giladinak, az író-újságírónak, aki éppen betöltötte az izraeli nagyköveti posztot Magyarországon akkor, amikor orosz utasításra megszakították a diplomáciai kapcsolatokat a két ország között.

Mezei szombat délelőtt elvitt a költőhöz (abban az időben, mint említettem, szombatnapon is utaztam ezért ilyenkor feleségem nélkül indultam útnak). Tudtam, hogy Illyés nagyon beteg, ezért lemondta néhány hónappal korábbi izraeli látogatását. De Mezeit és engem meglehetősen élénkséggel fogadott, és csak az inge alól olykor elővillanó, mellére erősített szívritmus szabályozó tanúskodott tényleges állapotáról.

Rögtön azután, hogy beléptünk könyvekkel dúsan megrakott lakásába Budapest elővárosában, szabadkozott, amiért nem vendégeskedhetett Izraelben, és amikor kifejeztem reményemet, hogy bizonyára még további alkalmak is adódnak a látogatására, nagyon kétkedőnek látszott.

Hirtelen, mintha valamilyen rejtett gondolati fonalat folytatna, megkérdezte:

„Mondd csak, milyen színe van a földnek Jeruzsálemben?”

Összszavarodtam. Valamiért soha nem figyeltem a föld színére Jeruzsálemben. Emlekezetem mélyéből előbányászva feleltem:

„Néhány helyen – vöröses.”

„Igen, így gondoltam” – mondta, és amikor meglátta az arcomra kiülő csodálkozást, hozzátette:

„Engem, mint paraszti család sarját, ez nagyon érdekel.”

Azután hosszú csendbe burkolózott. Időközben belépett a szobába felesége, Flóra, aki nagyon felkeltette a kíváncsiságomat. Tudtam, hogy nagy és csalódást okozó szerelme volt József Attilának, aki betegsége, csalódása és szegénysége miatt a száguldó vonat kerekai alá vetette magát. Vannak akik azt állítják, Illyés Gyula életében mindabban részesült, ami barátjának és vetélytársának nem adatott meg: siker, díjakkal elismerés, szerelem.

Szemlélődve néztem Flórára, akit általában az „irodalom nagyasszonya” címmel tűntettek ki. Még éltebb korában is előragyogott szépségének maradványa, büszke tartása és rátartisága.

Könnyű vendégkínálókkkal szolgált, de nem avatkozott a beszélgetésbe.

Megkérdeztem Illyést, mi történt az *Óda Izraelhez* versével, és hozzátettem, nagy örömmel lefordítanám héberre.

Illyés késlekedett kissé a válasszal, aztán kibökte:

„Még nem jött el az ideje.”

„Talán el lehetne olvasni, legalább?” – próbáltam makacskodni.

„Nem, nem. Dehát mondtam már, még nem jött el az ideje. – Hirtelen Mezei András-hoz fordult: – Mondd csak, András, hány zsidó van ma Magyarországon?”

„Hetven-nyolcvanezer” – válaszolta Mezei.

„Lehetetlen – mondta Illyés –, legalább egymillió zsidó van itt.”

Láttam a Mezei arcát elborító döbbenetet. Úgy tűnik, erre ráérezett Flóra asszony is. Hozzánk fordult és így szólt:

„Illyés ma nem érezte magát nagyon jól... Talán megbocsátjátok nekünk...”

Felkeltünk és menni készültünk. Illyés nagy szeretettel kikísért bennünket a kapuig.

Kint Mezei megszólalt:

„Tudod, miért kérdezte a zsidók számát? Minden sarkon zsidót lát, és úgy tűnik neki, hogy még a pusztulás után is olyan szörnyű nagy számban találhatók itt Magyarországon. A kétszínű!”

Nekem azonban nehezemre esett kétszínűnek látni őt. Eszembe jutottak egyes köeteiből a számomra szeretett versek, de ezeknél is inkább emlékeztem bölcs irodalmi, művészeti tanulmányaira.

„Igen, valóban bölcs ember” – válaszolta Mezei, mintha kitalálta volna a gondolatimat.

Alig néhány hónappal a futó látogatás után Illyés eltávozott e világból. Egész Magyarország meggyászolta halálát.

Ennek ellenére, „részvényeinek” ára az irodalmi börszén nagyon megugrott az évek múlásával, mintha e jelenség maga is csak azért történt volna, hogy igazolja Illyés egyik írásának vezérgondolatát. Ebben azt bizonygatta, hogy általában halála után egy költő egész életművéből más se marad, csak az imázsa és két-három vers.

*

Egy középkori, varázslatos városka mélyén állt a Vas házaspár nyaralója, bozótos növényzettel körülvéve. Tágas kert övezte a hatalmas faházat, és a kertben: színes virágok erdeje – mezei liliomok, törökrozsza, árvácska, viola – amerre csak ellátni, mindenhol. Vas István felesége, Szántó Piroska családtagoknak, vagy régi barátoknak kijáró fogadtatásban részesített bennünket. Mire megérkeztünk, már elég nagy társaság gyűlt egybe a házban és kint az udvaron, mindannyian egy kőasztal körül ültek, mintha valamilyen társasjátékban vettek volna részt. Néha egy – egy különös szó is elhangzott, vagy valamilyen szövegidézet, aztán csend támadt. Felkelt az egyik vendég és átment a ház másik felébe. Ott várta, hogy hívják.

Különös volt látni ezeket a felnőtt embereket, amint többségük teljesen belemerül a társasjátékba, mint az iskolás gyerekek.

Hirtelen valaki hozzám fordult és felszólított:

„Mondj egy utcát Tel-Avivban, ahol piros lámpák vannak!...”

„Hagyjátok őt” – szólalt meg Vas, mintha ezzel megfedné a vigyázatlan vendéget.

Piroska erősen bosszankodott emiatt, s miközben valami szitkot mondott, olyan formában hallatta a durva szavakat, hogy barátságos tónust kölcsönzött nekik.

„Jó, te még nem ismeresz engem” – mondta, miközben felém hajolt. Nehezen tudtam eldönteni, vajon szép vagy rút. A kétféle tulajdonság egybe keveredett benne. Úgy hatvanöt éves asszony lehetett.

„Gyertek, beszéljessünk egy keveset – mondta Vas –, hagyjuk őket magukra!” – és befelé vezetett bennünket a házba.

Belül olaj és a falak mentén kupacba rakott képek szaga terjengett. A festőállványon félig kész kép vászna feszült. Tudtam, mert korábban olvastam, hogy Vas István felesége, Szántó Piroska festőművész. Otthon meglévő Vas-kötetembe is ő készítette az illusztrációt.

„Mi újság Izraelben?” – kérdezte Vas, mintha csak nemrég látogatott volna el az országba. A kérdést, Hanna, lényegében neked címezte. És inkább veled beszélgetett, nem velem. Sőt, legnagyobb meglepetésemre az angol is elég nehézkesen ment neki, T. S. Eliot köztudottan nagyszerű fordítójának. De eszembe jutott a történet Schlonsky-ról,

akit úgy mutattak be Angliában, mint Shakespeare kiváló fordítóját, és egy hang nem jött ki a torkán a szigetország nyelvén.

De elkezdünk beszélgetni, és különféle emberek gyülekeztek körénk a társaságból, majd egymás után bemutatkoztak. Az irodalom szereplői egyszerre élő alakok lettek: Nemes Nagy Ágnes, Somlyó György, Kabdebó Lóránt... Elsőként beszéltem a kiváló költőnővel, kinek költészete kissé hűvös vérmérsékletű az én izlésemnek. A magyar költészet herceg-asszonyát látták benne. Utána következett Somlyó György. Csak nem Somlyó Zoltán, a zsidó költő fia, akit hányatott és tragikus sorsa miatt „elátkozott költőnek” neveztek? A fia maga: avantgarde költő és a legtermékenyebb fordítók közül való. Neve anti-cionista íróként is ismertté vált. Végül: Kabdebó Lóránt irodalomkritikus, félig-meddig zsidó, aki hatalmas energiákat szentelve megírta Szabó Lőrinc átfogó monográfiáját.

Mellékesen, Vas István maga a harmincas években, még a zsidóság pusztulása előtt elhagyta a vallását.

A beszélgetés természetesen Izraelről és a térség békekilátásairól folyt. A héber irodalomról szinte semmit sem kérdeztek, de azt már észrevettem, hogy a magyar írókat kizárólag saját maguk érdeklik.

Miután a vendégek egy része elment, Piroska hozzám fordult, mintha súlyos titkot osztana meg velem:

„Vasnak van egy nagy álma. Szeretné megérni, hogy eljusson Izraelbe, és már hetven éves. – Majd hozzátette – Tudod, hogy a nagyapja ortodox rabbi volt?”

Eszembe jutott, hogy valahol olvastam vele egy beszélgetést, abban pedig a keresztény Arany Jánost nevezte meg nagyapjának – természetesen csak metaforikus értelemben. A vér szerinti nagyapjáról egyáltalán nem beszélt.

Kissé meglepődtem, és azt mondtam, megpróbálok utánanézni a lehetőségeknek, hogy lehetne meghívni az országba – talán az írószövetség révén, ha politikailag ez egyáltalán keresztülvihető.

S valóban, alig három év múltán, mint az izraeli külügyminisztérium nem hivatalos vendége, Vas István megérkezett az országba. Feleségével, Piroskával és Somlyó Györggyel érkezett. Elkísértem a túraúra az országban, majd végül is a Jád Vásembe (izraeli holocaust múzeum és emlékmű). Az egész látogatás során igyekezett szarkasztikus maradni, olyannyira, hogy Piroska rá is szólt. De ott nem tudott tovább uralkodni az érzelmein. Amikor kiértünk a szabad levegőre, futni kezdett. Esett az eső, Vas hirtelen megbotlott egy kőben és elterült a földön. Az emberek minden oldalról körülállták, mi alatt hatalmas esőcseppek doboltak az esőkabátján. A feje körül kisebb vértócsa gyűlt egybe. De azért lábra állt. Széket tettek elébe. Piroska aprólékosan végigvizsgálta és kijelentette:

„Vas eltörte a nagy zsidó orrát” – adta elő a mondatot a maga keserű humorával és nevetett.

Átmentünk az elsősegélynyújtási helyre, én pedig eltűnődtem: „Íme, milyen jelképes eset, éppen a Jád Vásemben sérült meg. Egyfajta büntetés gyanánt a zsidóságtól való menekülése miatt...”. Ezzel együtt nagyra értékeltem és különleges szeretetet éreztem iránta. Nagyon hasonlított a családtagjaimhoz. Amikor ezt elmondtam neki, megjegyezte: „Na persze, ez a faj...”.

A rákövetkező években, valahányszor csak Magyarországra utaztunk, a Vas házaspárt is meglátogattuk, egyszer még férje, Smuél Rafaél kíséretében lányunkkal, Silhavval is elmentünk hozzájuk. Amikor Vas néhány évvel ezelőtt, nyolcvan éves korában elhunyt, katolikus vallási rítus szerint temették el. A búcsúztatási szertartást Budapest püspöke tartotta. Mindamellett nagyon kevés olyan zsidó felfogású költő volt a magyar irodalomban, mint ő.

– *És Mezei?*

– Mezei visszatért zsidó azonosságához, sőt fokozatosan még a cionista zsidósághoz is. Mint költő is hatalmas utat tett meg. Manapság, véleményem szerint, ő egyike a legrangosabb költőknek a magyar költészetben. Vasnál általában a költészetére gondoltam. A rejtett, nem a nyilvánvaló dolgokra. Mezeinél egészen más a helyzet. Mezei a magyarországi viszonyok enyhülésével tudatosan vállalta a zsidó költőséget, határozott névelővel. Mint Kiss József vonalának folytatója, aki zsidó balladákat írt a tizenkilencedik század második felében. Mezei magára vállalta, hogy létrehozza a magyar zsidóság Soá költészetét. Hatalmas versfűzérét „tényverseknek” nevezte, és az egész ciklusnak Adorno címet adta – mintegy kihívás gyanánt az ismert filozófus állítására, aki azt mondta: Auschwitz után lírikus verseket írni nem lehet. E könyvben, a magyarságon kívüli jelentőséggel is, nagy értékű alkotást hozott létre.

Persze, úgy gondolom, Mezei sokat tett az izraeli–magyar kulturális közeledésért is, és az elsők egyike volt, ha nem a legelső, aki az irodalmi hídverés szerepét vállalta, azután hogy megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok a két ország között.

– *Ben-Cion Tomárral és Aser Reichhel laktál nála.*

– Igen. Azután, hogy az izraeli külügyminisztérium úgy döntött, felhasználja a személyes kapcsolatokat a közeledési folyamat meggyorsításának céljaira. Egy napon, a nyolcvanas évek közepén, felkeresett Ben-Cion Tomár és megkérdezte, van-e lehetőség arra, hogy magyarországi barátok és ismerősök segítségével elintézzék a belépési vízumot egy íróküldöttség számára. Azt válaszoltam, hogy megpróbálhatom.

Tel-Avivból felhívtam Mezei Andrászt Budapesten, és elmondtam neki, miről van szó. Ő kifejezte optimizmusát. És valóban, néhány nap múlva megérkezett a kedvező válasz. Így történt, hogy elindult Budapestre egy három tagú íróküldöttség – azzal a céllal, hogy megysorsítsa a héber költők antológiájának kiadását, amiről a szerződést aláírtam az Európa Kiadóval. (Időközben az Európa Kiadó igazgatója, Domokos János is ellátogatott Izraelbe). Nem tudom, vajon e küldöttség elért-e gyakorlati eredményeket. A kiadóban úgy döntöttek, bővítik az antológia kereteit, csaknem megduplázzák. Ezzel együtt úgy éreztem, ez az eredmény egyfajta szembe való porhúntás, az igazi szándék – úgy vélem – valójában az volt, hogy az egész ügyet húzzák-halasszák, amennyire csak lehetséges, persze elegáns formában.

A kiadónál nem hivatalos beszélgetések folyamán úgy érveltek: maga a tény, hogy Ben-Cion Tomár, az izraeli küldöttség vezetője állandóan oroszul beszélt velük, ráadásul egy „politruk” (orosz katonai politikai tisz) stílusában, nem tett rájuk kedvező benyomást. Magyarországon ez egyébként kényes pontnak számított. Ezzel együtt nagyon ügyeltek arra, hogy a nyílt orosz-ellenesség kifejeződésének még az árnyéka se vetüljön rájuk.

– *Térjünk vissza az első magyarországi látogatásra, amely úgy tűnik a legfelkavaróbb és legmeghatározóbb volt.*

– Határozottan. Hiszen legfőbb vágyam az volt, hogy eljussak Szarvasra, a szülővárosomba.

Korán reggel indultunk... autóbusszal. Mezei kikísért bennünket a pályaudvarra...

Nem tudtam, hogy a távolság a főváros és a szülővárosom között olyan nagy. Ezzel együtt, az autóbusz betért a falvakba és kisvárosokba, az emberek – legtöbbször kossakkal felszerelkezett parasztember – állandóan fel-leszálltak.

Amikor végre megláttam a Kőröst – szívem hevesen verni kezdett. Íme, tehát a város a valóságban még mindig létezik. Pedig képzeletemben számtalanszor a mélységekbe temettem. Áthajtottunk a hídon, és a folyó a megszokott módon hirdette a város nevét. Épp csak hogy leszálltunk az autóbusról, te, Hanna, azonnal odaléptél, hogy átböngésszed a menetrendet. Tudni akartad, mikor indulnak innen mindenfelé autóbuszok. Nagyon haragudtam.

„Tudjuk mikor érkezünk ide, de nem tudjuk, mikor megyünk innen el”, motyogtam elfulladt hangon. Néztem a buszpályaudvar újabb épületeit. Azután elindultunk.

„Hová?” – kérdezted.

„A folyó felé – válaszoltam. – Mert ott... mert ott... – a szavak elnyelődtek. Nem tudtam, merre forduljak, jobbra vagy balra.”

– *De azért mégis, mint valami holdkóros, megindultál a szülőházad irányába.*

– Nem. A családi otthon felé. Hiszen már mondtam, hogy a kettő nem egyezik. A három nemzedék óta álló családi otthonból Ármin nagybácsi, apám legidősebb testvérenek utasítására, családi gazdasági bonyodalmak miatt el kellett költöznünk. Anyám élete végéig nem bocsátotta meg neki ezt a dolgot. Így én egy idegen házban, egy bérlakásban születtem. Csak néhány évvel később sikerült apámnak visszavásárolni a házat. Az igazság az, hogy a két épület közti kavarodás bennem a lokális azonosulás érzetének összezavarodását is okozta. Csak a folyóparti nyárilakot éreztem igazi állandóságnak.

És aztán, amikor megérkeztünk a családi otthonhoz... ott álltam, a nagy kapuval szemben, teljesen tanácstalanul. Talán, mert cigányok laktak a házban, és még valami szerencsétlen asszony. Csak akkor értettem meg, hogyan képes egy ház, ha nem ápolják, teljesen romba dőlni. Eszembe jutott apám szeretett, állandóan gondozott rózsakertje. Ritka, különleges virágokat is hozatott a környékbeli kertészetekből. De megértettem – furcsa képzettársítás, talán – mi az értelme: „rökák járnak benne...”. Hogyan válhatott a Szentély (különbséget téve) a romok-romjává. Hiszen azok az emberek, akik a házban laktak, állatokat, sőt lovakat is tartottak a szobákban, és szüleim gyönyörű kertje tele volt tehéntrágyával. Még három-négy alkalommal álltam így, tanácstalanul, elmerengve a házzal szemben. Olyankor is, midőn nélküled jöttem. A cigányok vezére észrevette a házhoz fűződő különleges kapcsolatomat és megkérdezte:

„Hé, főnök, miért nem veszi meg ezt a házat? Egészen olcsón adom... Onnan, Izraelből jönnek, ami ott van Jeruzsálemben... Van ott elég pénzük...”. Nekem meg eszembe jutott a versem, amit írtam: „Ez a ház már nincsen”. S valóban jobban esett volna, ha egyáltalán nem is létezik. Megkönnyebbültem, amikor gyorsan elutaztunk onnan. Esteledni is kezdett már, és az átkozott-szomorú harangok zúgtak, mint mindig.

Ám éppenséggel az igazi szülőházam viszonylag jó állapotban volt. És az ott lakó asszony is elég szimpatikusnak tűnt. Még emlékezett a szüleimre. Hálásan beszélt apámról, aki évtizedekkel azelőtt meggyógyította.

Ennek ellenére semmi azonosulás-érzésem nem volt az épület iránt. Bérelt ház volt, mint már említettem. Mint gyerek nagyon irigyeltem hűgomat, mert a sokéves családi otthonban született.

De a szülőházamban... nem... nem... a családi otthonban... ez valóban összezavarodik... volt egy gipsztörpém. A kapu melletti diófa árnyékában állt. Nagyon ragaszkodtam hozzá. Egy éjszaka elszökött. Szóval – eltört, de azt mesélték, hogy elszökött, nehogy túlságosan is elszomorítsanak. Elszökött, ahogy mi is elszöktünk onnan.

– *Mert már túl késő volt.*

– Lehet.

– *Látod, mérgelődöttél, amiért rögtön azután hogy leszálltunk a buszról, megérkeztél az indulási menetrendet. Ha nem kérdezem meg, nem értünk volna oda a nagyszüleid városába.*

– Szentes városába. Ez igaz. De minden annyira fáj. És mindennél nagyobb fájdalmat okozott a folyó szépsége, a piros tetős, csigalépcsős nyárilakok végig a part mentén. Szívesebben vettem volna, elnyeli egy földrengés vagy természeti katasztrófa.

Erről írtam prózaversemet: *A szarvas agancsai között*, de még a látogatásunk előtt befejeztem.

Mellesleg meglepett, mennyire közel fekszik egymáshoz a két város, Szarvas és Szentés. Gyermekkoromban – az anyai nagyanyám és nagyapám városába tett látogatás minden ismert út közül a leghosszabbnak tetszett. Szentés ősi és igen nagy város. Megértettem, miért panaszkolta anyám mindig az évek folyamán, hogy átköltöztünk Szarvasra. Ebben ő rangbéli sülyyedést látott. És nagyanyám és nagyapám háza, összehasonlítva az apai nagyszülők házával...

– *És mégsem emlékeztl a címükre.*

– Azt képzeltem, majd csak találom valakit, aki emlékszik rájuk és a házukra. És láthatad, hogy igazam volt, ha az öregasszony viselkedésére gondolunk, aki megcsókolta a ruhád szegélyét az utcán, amikor megtudta, hogy Izraelből jöttünk... vagyis a Szentföldről. Nem is tudom, hogy ezt miből találta ki.

Ha jól emlékszem, megkérdezte, milyen nyelven beszélünk, és amikor hallotta, hogy héberül – kitört belőle az egész, azok a súlyos szavak.

Valaha itt lakott az isten, mondta, de most a sátán tanyázik erre. Valószínűleg a hatalomra értette. De az egész csaknem hatalmas szerencsétlenséget hozott ránk. Lényegében, nagy bajt Mezeire.

– *Meg lehet őt érteni.*

– Mezeit? Nem hiszem, hogy Naftali Krausznak, a Máriv újságírójának sanda szándékai lettek volna barátunk iránt, amikor azt a cikket megírta.

Naftali Krausszal az újságjában találkoztam, miután visszatértünk Izraelbe. Magyarországgal kapcsolatban minden apró kis adatmorzsát összeszedett, mint ahogy az a jó újságíróhoz illik. Együgyű módon meséltem neki a szentesi öregasszonyról, meg istenről és a sátánról a városban, de lényegében inkább általában a látogatásról esett szó közöttünk. Az öregasszony megjegyzése teljesen jelentéktelen szinten történt. És tessék, másnap megjelent a cikk a szalagcímmel a magyar városban lakozó sátánról, és két vagy három nap múlva jött a kétségbeesett telefon Mezeitől.

– *A maga részéről határozottan igaza volt. De pontosan mit mondott neked?*

– Kezdetben leszívdott, azután meg azt állította, hogy becsaptam. Mintha én egyes embernek tettettem volna magam, közben pedig igazi céloom az volt, hogy kárt okozzak a kommunista rendszernek. Nem akarta megérteni, mit jelent a szabad sajtó, hogy a riportalanynak semmi befolyása nincsen a cikkek címére. Magyarországon a sátán ügyét úgy magyarázták, hogy az az oroszok ellen irányul. Mezei nagyon félt. Lényegében akkor értettem meg, miért vitt el a kommunista párt központjába. Azt akarta, hogy az őerte és az állami kultúráért felelős személy benyomásokat szerezzen rólam.

De, úgy tűnik, csalódást okoztam neki. Mezei mind a mai napig nem bocsátotta meg ezt a kisiklást. A magyarok politikamentes kapcsolatokat akartak, és hirtelen úgy tűnt nekik, hogy én politikus ember vagyok, aki romboló szándékokkal érkezett... de Mezei manapság már „kapitalista”. Befektetési tanácsadó cége van magánvállalkozók számára. Ettől eltekintve hűséges barátoknak bizonyult. Gyakorlatilag, az évek során lemaradtak a nem-zsidó barátok, és csak a „testvéreink” maradtak. Így maradt meg a kapcsolat Gergely Ágnessel – a gyönyörű asszonnyal, aki csodálkozó szemekkel meredt ránk, amikor elhaladtunk egy folyosón a „szerkesztőség épületében”, s a költők és írók közül egyike azon keveseknek, akik Magyarországon jól értenek angolul.

Igaz... hiszen már készítettél vele riportot... neki hasonló a háttere, mint nekem. Egyébként azt hiszem, ő fordítja a legjobban magyarra a verseimet.

Amikor évekkal később Izraelbe látogatott, nehéz helyzetbe került. A látogatást követően írt egy verset, amiben kihangsúlyozta „európaiságát”. Az országban Csoóri Sándor miatt is kényelmetlenségei voltak. Ketten együtt érkeztek a jeruzsálemi költőfesztiválra. De Csoóri, mint a legtöbb magyar, csak magyarul tudott, és Gergely Ág-

nesnek állandóan a rendelkezésére állva fordítania kellett. Ez még a „Csoóri és a zsidók” botránya előtt történt.

Hiszen Csoóri cikksorozatában azt bizonygatta, hogy a kommunista rendszer bukása után a zsidóknak semmi keresnivalójuk Magyarországon. Véleménye szerint a zsidók az első világháború után, a Horthy éra alatt, szellemileg már nem azonosultak a magyar nemzettel, s annál kevésbé a holocaust után. A zsidók kizárólag a szocializmus iránt éreztek kötődést. Míg a rendszer összeomlása után légüres térbe kerültek. Ezért a helyüket manapság Magyarországon kívül kell keresniük, Izraelben. Innen, az Országból, nehéz objektíven megítélni a nézeteit, de a magyarországi zsidók felháborodtak. Felbolydult az egész ország, mint a méhkas. Ezek után részben visszavonta írását. Az igazság az, hogy írt egy gyönyörű verset az Auschwitz utáni zsidó városkáról.

– *Úgy tűnik, hogy a megismert nem-zsidó költők közül legjobban Juhász Ferencet szeretted?*

– Csoórit nagyon jó olvasni. Sokszínű. A metafora bűvésze. Légkörteremtő a szenvedélyessége. És személyes kapcsolataiban is nagyon kellemes. De Juhász – nem hiszem, hogy akad még egy hozzá hasonló költő a világirodalomban. Hosszú költeménye *A szarvassá változott fiú* zseniális munka. A hosszú verset több nyelvre lefordították, többek között angolra. A költemény eljutott Odenhez, a költőhöz. Oden lenyűgözte és kijelentette, hogy ez egyike a huszadik század legfontosabb költeményeinek. Juhász kísérlete nagyon erőteljes, de magában hordja a biztos bukás csíráit. Juhász az eposz-írást akarta megújítani modern formában. Vagy még pontosabban: olyan formában, amelyben összefonódik az ultramodern és az antik. Néhol vers, olykor próza, fantasztikus figurák özönével. A magyar és a világhistoria összevegyül a személyiség történetével. Csaknem lehetetlen egészen végigolvasni. Épp hogy csak részleteket, és még így is megdöbbenő és lenyűgöző. Egyik utolsó könyve *A feketérigó halála* hatalmas formátumban ezer oldalon keresztül hömpölyög. Erre a könyvre mondta Domokos János, az Európa Könyvkiadó igazgatója: nem szabad elalvás előtt, ágyban fekvé olvasni, mert az olvasó álomba merülhet, a könyv a fejére eshet és... tragédia! A hosszantartóság kényszerítő helyzeti energiája, amely képzetek csaknem végnélküli, mindmegannyi valóságában lenyűgöző sorozatára támaszkodik – beleronszol e különleges lírai-epikai kísérletbe.

Sokan gyűlölik. Már csak azért is, mert kiamagasló egyéniség, de mégis nehéz megérteni. És azért is, mert túl sok hatalmat összpontosított a kezében. Nemes Nagy Ágnes költőnő nem akarta a kezébe venni Juhász Ferenc tollát, amikor a budapesti PEN Klubban találkoztunk, midőn kiténtettek a magyar költészet héberre fordításáért. A költőnő aláírt volna egy könyvet, de nem találta a tollát. Juhász odanyújtotta a sajátját. Nemes Nagy Ágnesből kitört az indulat: „Miattad tíz évig semmit nem tudtam közölni”. S mindketten más-más irányba odébb léptek.

Azt hiszem nagyon hatott rám Juhász művészete, különösen abban a versében, amit „Homokvirágoknak” neveztem. Időmbe tellett, amíg megszabadultam a hatása alól. Mostanság, a rendszerváltással próbálnak a helyébe furakodni, de ez nehezen megy.

Egyébként személyes kapcsolata Csoórral neki is borzasztó volt, amikor egy költőküldöttség keretében együtt látogattak az országba a nyolcvanas évek közepén. Ez a látogatás, Domokos János vezetésével és Mezei igyekezetével, kulturális tekintetben megtörte a jeget a két ország között. És ez még jóval a két ország közti diplomáciai kapcsolatok megújulásnak rügyfakadása előtt volt. Mezei jogosan panaszkodik, hogy hajlamosak megfélemezni a kapcsolat-létesítésben játszott szerepéről. Olyanok, akik korábban megtagadták zsidóságukat, most magasra emelik az Izrael-imádat zászlaját.

Mellékesen, ama „fortélyos” félelemről. Bizonyára emlékszel, Hanna, amikor valamelyik péntek este meghívott bennünket egy Lugossi nevű (ha nem tévedek) ember a lakására. Olyan érzésem volt, mintha a „kiűzetés” [1492] előtti spanyol marannusok

[titokban zsidózó kényszerkeresztények] otthonában tartózkodnék. Vagy huszan ülhetek ott, főként egyetemisták, fiatal művészek, és „kiddust” tartottak. Bezárták az ajtókat, ablakokat. Egy fiatal énekes az operából szombati dalokat adott elő. Lugossi úr kivitt a Dunára néző erkélyre, és az izraeli kivándorlás és beilleszkedés lehetőségeiről, feltételeiről kérdezett. Mindenki suttogott. Megint csak nem lehetett tudni, ki cselekszik a zsidóság iránti odaadásból, és ki a besúgó, aki tetteteti magát. Amikor a kiddus végeztével távozni készültünk, Lugossi úr megkért, hogy vegyem le a sapkám, mert ez a jelzés bajba sodorhatja.

Hasonló érzésem támadt az íróküldöttség, vagyis Ben-Cion Tomár és Aser Reich társaságában tett látogatásunk idején is. Az emberek a Rabbiszemináriumból utánunk futottak az utcán, és kérték, hadd adják át kézírataikat, fényképeket, leveleket. Nagyon nehéz volt nemet mondani, és nehezen egyeztünk bele, hogy bármit is elvegyünk tőlük. Minden nagyon veszélyes volt.

Egyébként hányszor utaztunk Magyarországra?

– *Te legalább tizenöt-ször, én meg vagy tizenkétszer. Végül is... mi gyakorolta rád a legmélyebb benyomást?*

– El kell különítenem az egyéb élményektől a szülővárosomba, Szarvasra tett utazásokat, mivel azok „egészen más szférában” történtek. Bár, az egyik valódi csúcspont volt: az Európa Kiadó kezdeményezésére és az izraeli külügyminisztérium segítségével Budapesten megrendezett izraeli könyvfesztivál ezerkilencszáz-nyolcvanötben. Velünk utazott az eseményre Jákov Besser is. Mindkét fél részéről érezhető volt a jószándék, és mindenek ellenére a magyarok a kiállítást valami egészen kültelki helyszínen rendezték. Sőt plakátokat és meghívókat sem voltak hajlandók nyomtatni. És mégis, rengetegen érkeztek a megnyitóra. Az emberek egymásra csodálkoztak. A magyarság egy része a kiállításban demonstrációt látott. Nem is annyira Izrael melletti szimpátiatüntetést, hanem éppenséggel rendszerelleneset. A kiállításon kiemelkedő szerepet játszott a költő, műfordító Lakatos István, aki az 56-os forradalomban való részvétele miatt éveket töltött a kommunista börtönökben.

– *Emlékszel hogy kerültél kapcsolatba a fiatal Turczi Istvánnal?*

– Megint csak – Mezei. Első látogatásaink egyikén, amikor nálunk lakott a lakásunkban – verseskötetet húzott elő a táskájából. A címlapon egy menóra és egy kereszt montázsra látszott. Azokban az években ez igen erőteljesnek hatott. A versek is érdekesek és elég átütőek voltak. Mezei azt akarta, hogy ismerjem meg a fiatalembert, amikor Magyarországra látogatok. Bár, úgy látszik ebben egyéni érdeklőségek is közrejátszottak. A fiatal Turczi az oktatási minisztérium film-osztályán dolgozott, és Mezei érdeklődött egyik prózakötetének megfilmesítése iránt. Habár, az évek folyamán igazi jó kapcsolat is kialakult. Neked köszönhetően, Hana. Azt állítottad, hogy Turczi és felesége, Anna emlékeztetnek Silhavra, a lányunkra és férjére Smuélre. Mivel nagyon egyedül érezted magad a városban, ahol csak magyarul beszéltek, különleges viszonyt építettél ki az angolul jól beszélő párral. Így sikerült valamelyest legyőzni a családtagok utáni vágyakozásodat. Turczi azokban az években pályakezdő volt, de az évek folyamán helyet szerzett magának a magyar költészetben, úgy is mint költészeti folyóirat szerkesztője. Nagy büszkeséggel, és egészen felszabadultan beszélt zsidó nagyanyjáról, jóllehet az egész családja keresztény volt. A találkozásunk előtt látott könyvborító az önazonosság keresését akarta kifejezni, ami elég jellemző a fiatal magyarországi értelmiségi nemzedékre, a kommunista apák fiaira.

Persze, nehéz a magyarországi élményekkel kapcsolatban a kellemes eseményekről beszélni úgy, hogy ne emlékezzünk meg az érem másik oldaláról is. Vagyis, a magyar írók látogatásáról Izraelben. Akár anekdotázó jelleggel is:

Kabdebó Lóránt irodalomkritikus felesége, Mariann, lelkes autodidakta irodalmi újságíró, maga is bigott katolikus asszony, s álmai netovábbja az volt, hogy végigláto-

gassa a szentföldi keresztény zarándokhelyeket. Vágyai még a nyolcvanas években teljesülhettek. Midőn Izraelben tartózkodott, szeretne volna felkeresni az egyik jeruzsálemi kolostort, ahol – állítása szerint – egy magyar származású szerzetes is lakott. Meg akarta látogatni, és kérte, kísérjem el. Vegyes érzelmekkel tettem eleget a kívánságának, hiszen nem szoktam katolikus kolostorokba látogatni.

Egy perzselő nyári napon, délben érkezünk meg a kolostorba, s a szerzetes már ott várta Mariannat az épület egyik King George-ra néző emeleti ablakában. Az üdvözlő szavak után a szerzetes azt javasolta Mariannak, üljön le a szobájában és pihenjen egy keveset, nekem pedig a kezembe nyomott egy vaskos gerincű könyvet, és kérte menjek fel vele a kolostor tetejére és várakozzak ott. Elkísért egészen a tető kapujáig. Amikor kiléptem a küszöbön és kikerültem a jeruzsálemi tűző napsütésbe, bezárta mögöttem az ajtót. Különös félelem kerített a hatalmába. Úgy látszik, felébredtek bennem a keresztény templomok előtt érzett gyermekkori félelmek. Fél egy körül járhatott az idő.

Fel s alá járkáltam a hatlamos, izzó hőséget árasztó tetőn, miközben néztem a szerzetesek és apácák ablakait – ám a félelem görcse nem oldódott bennem. Hirtelen észrevettem egy, a tető szélén álló, az utca felé forduló márványszobrot. A szobor egy kezében könyvet szorongató keresztény papot ábrázolt. Eszembe jutott, hogy odaállok a szobor mellé, kezemben a szerzetestől kapott vastag könyvvel. Így a szobor meg én ugyanabban a pózban álltunk, a jeruzsálemiek nagy ámulatára, miközben a King George ott hömpölygött a lábam alatt. A járókelők eltévedt pillantásokat vetettek a tető felé, de akadtak olyanok is, akik azt nézték, ki áll ott a szobor mellett. Az idő lustán vánszorgott. A tetőkijáró ajtaja nem nyílt ki. Aztán arra gondoltam: mi lenne, ha a jeruzsálemi „Merkáz Ráv” jesivában tanuló fiam, Erél véletlenül erre jönne az alattam elhúzódo utcán, és hirtelen felfelé nézne? Bizonyára eltűnődne: mi köze apjának a kolostor tetején álló szerzetesszoborhoz? Mit keres az apja a kolostorban? Hanem egyszerre csak éles csikorgással kinyílt az ajtó, s a magyar szerzetes, nyomában Mariannal megjelent a tetőkijáróban. Veritékben úsztam.

Mindez azonban csak mellékes dolog. Kérdezted, mi volt számomra a legmegragadóbb élményem Magyarországon. Erre végül is nem válaszoltam.

Semmi kétség, hogy az a nap volt, amikor megérkezünk Vácra, a második vagy harmadik látogatásunk alkalmával.

– *Arra gondolsz, amikor felkerestük rabbi Jesajahu Silberstein sírját.*

– Persze. Rabbi Dávid Silberstein és rabbi Jesajahu Silberstein. Különösen, ami a távolabbi jövőt meghatározó vetületeit illeti. Ez a második, vagy harmadik utazáson történt.

– *A harmadik utazáson. 1985 nyarán. A második utazás az íróküldöttséggel történt. Emlékszem, hogy telefonon miként beszéltem meg a váci utazás időpontját.*

– Miután megismertük Raj Tamást. Ő akkor az Európa Kiadó lektora volt. Egyike a keveseknek, akik jól tudtak héberül Magyarországon. Amikor elmeséltem neki, hogy a Silberstein rabbidinasztia leszármazottja vagyok, egészen izgalomba jött. Tudta, hogy Dávid és Jesajahu sírja Vácott található, ajánlkozott, hogy elkísér minket.

Az utazás dátumát teljesen véletlenszerűen jelöltük ki, Raj szabadidejének és a mi foglalatosságaink összeegyeztetésének eredményeképpen.

Amikor Raj autójában a város felé közeledtünk és idős járókelőtől a zsidótemető után érdeklődtünk, azt is megemlítve, mi az uticélunk – visszakérdeztek: melyik sírt keressük, az idős „szent” vagy a fiatalabb „szent” nyughelyét? A meglett korú és agastyán nem-zsidók tisztelettel vegyes félelemmel idézték fel az emléküket. Előbb a régebbi temetőbe érkezünk – oda temették el rabbi Dávid Silbersteint, aki 1859-ben a Szentföldre vándorolt, majd hét év múltán visszatért szülőföldjére fiával, Jesajahuval, akit már akkor talmudi csodagyerekek tartottak. Ez a temető nagy kiterjedésű volt,

mindenféle tölgyekkel, annak ellenére, hogy persze ortodox lenne. Sirkó sírkő mellett. Mégis egészen véletlenül öt perc alatt megtaláltam a sírt.

De valami csodálatos dolog történt a sokkal újabb keletű temetőben, amikor rabbi Jesajahu sírjához értünk.

Ott, a tyűkktrecek és az éles hangon ugató kutyák ólái között minden nehézség nélkül megtaláltuk a sírt. Hiszen ott volt, pontosan a bejárat mellett, rajta a kisebb építmény, amit „ohelnak” (sátor) neveznek, annak ellenére, hogy ez a sátor kövekből és cserepekből van összerakva. Nem sokkal később láttam a breszlai rabbi Nahman sírjának fényképét – ugyanaz a kinézet. A haszidok így óvják a „cadikot” halála után, hogy aztán emlékműveseket gyűjthassanak mellette és kívánság-cédulákat helyezhessenek a síremlékre és a sírfedő köre. És valóban, rabbi Jesajahu Silberstein sírját is kívánság-cédulák borították. Még néhány apró lángocska is pislákol az „ohelben”, annak jeleként, hogy hívó zsidók állandóan látogatják a sírt. Bizonyára legtöbbjük Amerikából érkezik. Miután elmondtam az imát, pillantásom a pompázatos síremlékre, a márványköbe vésett dátumra siklott. Te már kissé eltávolodtál. Kiléptem az „ohelből”, és megkérdeztelek: milyen nap van ma? A biztonság kedvéért még a naptáradat is megnézted. Kiderült, hogy a „cadik” halálozási emléknapján érkeztünk a sírhoz. Hirtelen olyan erős érzésem támadt, mintha hívtak volna ide. Mintha ide lettem volna rendelve, hogy felújítsam az avitt kötést, amely a magyarországi zsidóság szétválása nyomán megszakadt, még mielőtt megszülettem volna.

„Ő hívott engem...”, motyogtam. És te... te, aki nem szereted a „misztikus” beszédet, hallgattál. Ez egyszer nem ellenkeztem velem.

Azután, valahányszor csak Magyarországra érkeztünk, felkerestük rabbi Jesajahu Silberstein sírját. Néhány évvel ezelőtt még lányunk, Silhav és férje, Smuél Rafaél is velünk jött a temetőbe. Csaknem családi látogatás volt. A nagynéném lánya, Éva, aki Budapesten élt, és egy magasrangú kommunista államhivatalnokhoz, vagyis lényegében egy miniszteri párttanácsadóhoz ment férjhez, az egyik alkalommal maga is csatlakozott hozzánk.

Azután Erél is.

De Erél... Hiszen világos, hogy ez egy teljesen különálló történet. Amióta megkapta a rabbisági „felhatalmazását” (kinevezését), volt egy olyan érzésem, hogy voltaképpen ő az, aki az igazi leszármazási fonalat folytatja, míg én – én csak a híd vagyok. Egy nagyon keskeny híd, habár a „meghívás esete” után rengeteget fáradoztam, hogy minden lehetséges apró részletet kiderítsek erről a dinasztiáról. Ezért örültem annyira, hogy fiam, Erél mégis beleegyezett, és velünk jött, úgy egy éve... hogy mindketten beleegyeztek, hogy velünk jönnek... ő is, meg a felesége is... Eti – hasonlóan ahhoz az örömhöz, amit évekkorábban éreztem különféle okokból, irodalmi és családi okokból egyaránt – amiért velünk utazott a lányom és a vejem. Erél hosszú ideig nem akart külföldre utazni, míg az egészet végül el nem döntötte a „micva” (vallási parancsolat), az atyák sírjának meglátogatása.

Emlékezhetsz rá, útnak induláskor gyengeséget éreztem, de eldöntöttük, nem hátrálunk meg. Erél miatt a „glatt koser” King szállóban foglaltunk szobát. A szállodát a kommunista rendszer bukása után, a budapesti zsidó élet újjászületése idején nyitották meg. Olyan érzésem volt, mintha valamilyen magasra tartott zászlót adnék át, vagy apáról fiúra szálló fáklyát, és ezért tilos meghátrálni. Éreztem, hogy most rám hárul a kötelesség mindent tovább folytatni és helyére tenni a dolgokat.

A temetőbe, ahol Jesajahu Silberstein sírja található a Duna-parton, még eljutottam. S ahogy a temetőben szokás, megmostam a kezemet távozáskor. Amikor az öregtemetőbe érkeztünk, ahol rabbi David Silberstein nyugszik, már nem voltam képes elhagyni az autót. Visszatértünk Budapestre, és néhány nap múlva hazarepültünk Izraelbe. Erél támogatott, midőn beszálltam a repülőbe.

Azután következett a beutaló az Ichilov kórházba. Az orvosok úgy vélték, hogy egy erőszakos parány megtámadott, amely a réges-régi, kelet-európai falusi temetőkben tenyészik. De ki tudja, olyan volt ez, mintha a „rontás” költözött volna belém, pedig azt mondják: „a micvában küldötteknek nem esik bajuk”. Ezen az utazáson, „micvában küldöttek” tekintettem magam, pedig senki ember meg nem bízott e küldetéssel.

– *Kezdesz átcsúszni a misztifikációba.*

– Nem. Semmi esetre sem! Én csak az érzéseimről beszélek. De te a magyarországi visszatérés csúcspontjáról kérdeztél. Talán azt a „sahrit” (reggeli ima) imádkozást nevezhetném annak, ami Szarvason, szülővárosomban gyűlt egybe. A közönség olyan emberekből állt össze (megint csak az érzéseimre hagyatkozva), akik mintha már régen elsüllyedtek volna a mélységekbe. Hiszen eljöttek az emberek a környező falvakból, és zsidókként mutatkoztak be.

Jöttek zsidók Okányi grófnő egykori birtokáról – ott dolgozott az apám, mint orvos és áhítatos tisztelettel ápolta a zsidó grófnőt. Míg csak a németországi haláltáborban nem találtuk magunkat együtt, mindannyiunkat. Honnan jöttek elő ezek a zsidók, akiket én már a por – vagy talán a hamu – lakóinak gondoltam? Nem tudom. Jöttek, mert hallották, hogy a földijük, városukbelije héber költő és mert Szarvas könyvtárosnője „Sahritot” rendez a tiszteletére.

A „Sahriton” részt vett Ruzicskai, a festő is, apám ifjúkori barátja. Már legalább kilencvenöt éves volt, ám meghívott bennünket a városka ligeti múzeumába, amit róla neveztek el. Ott, a fák és virágok között lehajolt és szedett neked egy csokor árvácskát. Ál-lovagias gesztus, de te nagyon elérzékenyültél tőle.

Mondhattam volna, hogy ez a „Sahrit” igazi csúcspontja volt a tizenhét év folyamán megtett számos magyarországi látogatásunknak. Mégis az, ami igazán hatott rám, ami megformálta és véghezvitte bennem a változást – az a találkozásom a távoli, ködös múlt ölén élt családtagjaimmal, akik mintegy hívó szóra valóságos alakokká váltak. Én meg úgy jöttem hozzájuk, mint valami rejtett kód nyomán, mint valami elrendelő idézést követve, amiről nem tudtam, mi a természete, s miért lett nekem átadva.

(Fordította Gabriel Armoni, 1995)